

Bokcafé



S:t Petri Kyrkogata 7 Lund

Öppet: Måndag-Fredag 10-20

Lördag 10-16

Två bokcaféer i 1970-talets alternativa offentlighet



Klockan var sju på kvällen den 9 juni 1971 och 22 personer hade samlats i föreningen Unga Filosofers lokaler på Brunnsgatan 28 i Stockholm. De hade alla anknytning till någon av stadens olika vänstergrupperingar. Flera av dem hade dessutom låtit höra om sig som akademiker eller kulturarbetare av olika slag. Sammankallande till mötet var Ingvar Blomberg, medlem i Unga Filosofer och medarbetare i dess tidskrift *Kommentar*.

Blomberg inledde med att förklara bakgrunden till att de kallats dit, vilket skett genom en rundskrivelse som skickats till personer ur ”organiserad och icke-organiserad” Stockholmsvänster, samt till redaktionerna för olika vänstertidskrifter.¹ Mötet hade föranletts av att den partipolitiskt oberoende vänsterbokhandeln Gamma bokcafé på Malmstorgsgatan snart skulle tvingas lägga ned, knäckt av ”ackumulerade skulder och den allmänna bokhandelskris som följt i lågkonjunktorens spår”.

Trots denna bistra lägesbeskrivning var gruppen överens om att behovet av en verksamhet som Gamma fortfarande var stort. Det behövdes en plats dit man kunde gå för att få tillgång till de nyckeltexter och den politiska debatt som var vänsterrörelsens hjärtpunkt, men som den traditionella bokhandeln fortfarande var dålig på att tillhandahålla. Ett fysiskt rum för kunskapsutbyte, där politiska samtal kunde flöda fritt och vara tillgängliga för alla. Stockholmsvännen, vid denna tidpunkt splittrad i en mängd schatteringar, behövde en gemensam samlingspunkt som var öppen för vänsterpartister och maoister i lika hög grad som studenter, akademiker och vanliga nyfikna.

Det fanns sedan tidigare ett sådant rum i södra Sverige, Bokcafé i Lund, som öppnat sin verksamhet 1970 på en av studentstadens mest centrala

adresser. Bokcafét i Lund hade grundats av personer i kretsen kring tidskriften *Zenits* redaktion. Det var *Zenit* som i mitten av 1960-talet hade introducerat den nya vänsterns tänkande i Sverige och sedan legat i framkant vad gällde teoretisk och politisk idéutveckling, tillsammans med Unga Filosofers *Kommentar* och *Häftet för kritiska studier*.²

En av initiativtagarna till Bokcafét i Lund, Monica Wadbo, fanns med i möteslokalen den kvällen i Stockholm för att bistå med erfarenheter från verksamheten.³ Bland de övriga fanns Leif Thollander, uppmärksammas grafisk formgivare och *Zenit*medlem, och Dag Malmberg, filosofistuderande konstnär in spe. Här satt Ronny Ambjörnsson, licentiat i idéhistoria, som under de senaste åren publicerat ett par fackböcker på Bo Cavefors förlag och i Aldus Tribunserie. Ambjörnsson hade dessutom nyligen gett ut en pjäs på Bonniers som han skrivit tillsammans med en av de andra mötesdeltagarna. Hon, Agneta Pleijel, var flitig skribent på *Dagens Nyheters* kultursidor och i tidskriften *Ord & Bild*, som sedan en tid fungerat som plattform för den unga vänsterrörelsens teoriutveckling och debatt.⁴

När mötesdeltagarna lämnade lokalerna senare samma kväll hade man kommit en bit på vägen mot sitt mål. Arbetsgrupper hade upprättats för att söka reda på en ny lokal för en "icke-organisationsbunden vänsterbokhandel" i centrala Stockholm. Det skulle dröja något år, men 1973 öppnade Bokcafé Morianen på Drottninggatan 19. Här hade tidigare funnits ett apotek med samma namn. Butikslokalen låg i kvarteret Björnen, i ett av de sista husen som stod inför rivningshot som ett led i omvandlingen av de gamla Klarakvarteren.

Morianens direkta förebild, Bokcafét i Lund, hade sina lokaler på S:t Petri Kyrkogata i centrala Lund. Det hade efter starten 1970 blivit Nordens största och mest välkända bokcafé. Bokcafét i Lund presenterade sig som en specialbokhandel för "radikal och marxistisk litteratur" där försäljning av vänsterpolitiskt mediematerial kombinerades med en aktiv social verksamhet.⁵ På butikshyllorna samsades böcker från internationella förlag, många med en uttalad vänsterinriktning, som tyska Merve och Suhrkamp, franska Éditions Maspéro och Gallimard, danska Modtryk, samt svenska Cavefors, Arbetarkultur, Arkiv, Röda bokförlaget och Partisanförlaget. Dessutom saluförde man tidskrifter som *New Left Review*, *Brand*, *Arbetarmakt* och *Kvinnobulletinen*, liksom grammfonskivor från de

nya progressiva skivbolagen.⁶ I cafédelen var det tänkt att människor skulle samlas för bokläsande och samtal, när den inte användes för poesiuppläsningar eller mötesverksamhet av olika slag.

Det här kapitlet handlar om hur humanistisk kunskap sattes i rörelse inom och utifrån två av den svenska 1970-talsvänsterns mest profilerade kunskapsförmedlare, Bokcafé Morianen och Bokcafé i Lund.⁷ Avsikten är att analysera bokcaféerna som kunskapsarenor, där ett antal aktörer genom att tillsammans skapa rum för en alternativ deloffentlighet sökte omförhandla de normer för kunskapsspridning som rådde inom en större, gemensam offentlighet.⁸

Bokcaféerna och vänsterns kunskaps-cirkulation

Bokcaféernas vision, som kändes igen från den nya vänsterns och Vietnamrörelsens formativa år under 1960-talet, var att fungera folkbildande utifrån en uttalat socialistisk grundsyn.⁹ Den folkbildning som bedrevs genom bokcaféerna hade tagit intryck av pocketrevolutionens optimistiska kunskapssyn, såväl som av arbetarrörelsens metoder för kunskapsspridning.

Trots de aktivistiska inslagen i bokcaféernas arbete utgjorde det skrivna ordet, tryckkulturen och läsandet essentiella komponenter.¹⁰ I läsandet och distributionen av så kallade nyckeltexter – inte sällan teoretiskt avancerade – hade den för rörelsen helt fundamentala kunskaps-cirkulationen sitt centrum. Till en början hade idéöverföringen främst skett via nystartade tidskrifter och pamfletter, samt genom de politiska aktioner som var en del av exempelvis Vietnamrörelsens verksamhet.¹¹ Slagord som ”Internationell solidaritet” var centrala för rörelsen, och aktionerna fungerade ofta som iscensättningar av dessa paroller.¹² Studiegrupper och så kallade *teach-ins*, inspirerade av den amerikanska Vietnamrörelsen, blev framgångsrika sätt att samla intresserade i bland annat Stockholm och Lund, två av den framväxande rörelsens viktigaste fästen.¹³

Den svenska vänsterrörelsen hade uppstått i universitetsvärlden, bland studenter och unga lärare, företrädesvis från en humanvetenskaplig, alltså humanistisk eller samhällsvetenskaplig miljö.¹⁴ I takt med att rörelsen växte sig starkare blev dock två behov allt tydligare. Det ena var behovet av lättillgängliga texter som förklarade och förmedlade rörelsens idéinnehåll,

det andra var bristen på samlingsplatser där man kunde ägna sig åt kunskapsinhämtning och diskussion om samma idéer.¹⁵ Här hittade bokcaféerna en nisch, och de skulle snabbt komma att bli centrala arenor för denna cirkulation.

Bokcafét i Lund och Stockholms Bokcafé Morianen hade som avsikt att fungera som "vänsterns depeschkontor", sambandscentraler för politiskt tryck och annan kunskaps- och informationsspridning från hela den svenska 1970-talsvänstern.¹⁶ De var ett slags konkreta uttryck för en kunskapssyn där inte bara politiska utan även traditionellt akademiska värden, företrädesvis humanistiska och samhällsvetenskapliga, var centrala. Man producerade och förmedlade mediematerial som syftade till att grundlägga en ny kunskapsbank, samtidigt som man strävade efter att bedriva en verksamhet efter dess principer.

Dessutom utgjorde bokcaféerna länkar i en större kedja av liknande verksamheter som var spridda över hela Västeuropa.¹⁷ Den kunskap som rörde sig inom och utifrån bokcaféerna bidrog till att forma världsbilder och tänkesätt som låg i linje med den samtida vänsterrörelsens mest centrala antaganden.¹⁸ Delvis genom deras försorg skulle dessa tänkesätt bli kunskapsmässigt allmängods och deras nyckelbegrepp vedertagna.¹⁹

Bokcaféerna var, trots den undanskymda roll de hittills spelat i historieskrivningen om 1960- och 1970-talens vänsterrörelse (ofta förenklande kallad "68-rörelsen", "68-vänstern" eller "68"²⁰), centrala för dess samlade kunskapscirkulation. Därtill fungerade de som plantskolor för en ny sorts kunskapsaktörer, som drevs av delvis andra visioner än dem som diskuterats hittills i denna bok. Det var personer som strävade efter att skapa förbindelselänkar mellan traditionellt humanvetenskapligt kunskapsstoff och vad de uppfattade som sin egen tids viktigaste teoretiska bidrag.

Bokhandeln som kunskapscentrum

Bokhandelns historiska roll som centrum för kunskapsförmedling och kunskapsutbyte är ett underbeforskat område. I jämförelse med det livaktiga internationella forskningsfältet om bokförlagens roll som opinionsbildare och litterära grindvakter är bristen på studier av bokhandelns historia slående. Detta faktum är särskilt förvånande med tanke på dess

● **TRÄSNITT** av Frans Masereel föreställande Theodor Pinkus Büchersuchdienst i Zürich, en av de viktigaste vänsterbokhandlarna i det tyskspråkiga området under 1970-talet.



potentiella funktion som just samlingsplats och arena för diskussion och kunskapsutbyte.²¹ Att den fysiska bokhandeln, åtminstone fram till internetförsäljningens genomslag, varit en viktig mellanhand mellan producent och läsare borde snarast ha gjort den särskilt intressant att studera.

Ett undantag från regeln är Huw Osbornes forskningsantologi *The Rise of the Modernist Bookshop* från 2015.²² Här beskrivs och analyseras ett antal mindre oberoende bokhandlare som knutpunkter, där estetiska och kulturella ideal smält samman med sociala och politiska ambitioner. Många bokhandlare av den här sorten, som The Sunwise Turn på Manhattan och The Progressive Bookshop i London, framhårdade trots ständiga ekonomiska problem. Synen på litteraturen som en motvikt mot samhällets kommersialisering har historiskt sett varit en vanlig drivkraft

hos oberoende bokhandlare.²³ I detta hänseende var bokcaféerna länkar i en lång tradition. Trots att bokcaféerna hade en självklar plats inom den västeuropeiska vänsterns tryck- och mediekultur under 1970-talet har de knappt uppmärksammats i historieskrivningen om denna period.²⁴ Detta ligger visserligen i linje med det allmänna ointresse för periodens tryckkultur som tycks råda inom åtminstone skandinavisk och engelskspråkig bokhistorisk forskning.²⁵

Som konstaterats i inledningen till denna bok finns dock i Tyskland ett högst levande forskningsfält rörande 1960- och 1970-talens bokhistoria.²⁶ Ett exempel är Sven Reichardts omfattande studie av den västtyska 1970-talsvänsterns kultur, livsstil och självförståelse, *Authentizität und Gemeinschaft*, som lyfter fram bokcaféers och andra vänsterbokhandlares funktion inom rörelsens kunskaps-cirkulation.²⁷ En annan studie som inspirerat till detta kapitel är Uwe Sonnenbergs undersökning av det nätverk av vänsterbokhandlare som verkade i Västtyskland under 1970-talet. I centrum för undersökningen står Verband des linken Buchhandels, VLB, en sammanlutning av partipolitiskt obundna förlag, tryckerier och återförsäljare av vänsterlitteratur. VLB, som grundades 1971, var en samlande kraft för den västtyska oberoende vänsterbokhandeln under hela 1970-talet. Här organiserades mellan 150 och 200 förlag, boklådor och andra försäljningsställen. Många av dem var, i likhet med Bokcaféet i Lund och Morianen, partipolitiskt obundna. De fungerade som nav i en löst sammansatt deloffentlighet, bestående av små bokförlag, tryckerier, bokcaféer och butiker som producerade och förmedlade vänsterpolitisk litteratur av olika slag.²⁸ Även om det saknades en motsvarande organisation för svenska vänsterbokhandlare, så menar jag att en liknande deloffentlighet under samma tid var under uppbyggnad även här. De båda bokcaféer som detta kapitel behandlar fungerade som ett slags samlingsplatser inom denna rörelse.

Bokmarknaden, bokcaféerna och samhällskontexten

I ett avsnitt av tv-programmet *Direkt*, som sändes i Sveriges Television i november 1972, presenterades Bokcaféet i Lund i ett långt reportage. Bokmarknadsprofilen Per I. Gedin (känd från kapitlet om pocketrevolutionen)

lyfte fram de nya bokcaféerna som lyckade exempel på den avreglerade bokmarknadens effekter.

1970 hade det så kallade kommissionssystemet avskaffats och ersatts av ett system av fri konkurrens. Kommissionssystemet, som varit gällande sedan 1840-talet, hade gett bokhandeln ensamrätt på försäljning av böcker över en viss prisgräns. Det hade även inneburit att Svenska Bokförläggareföreningen kontrollerade vilka bokhandlare som skulle få etableras. I och med 1970 års avregleringar fick dock vem som helst rätt att sälja böcker och det låg därmed på försäljarna, inte bokförlagen, att bestämma priserna. De fasta bokpriserna som legat till grund för det gamla systemet togs bort.²⁹

Enligt Gedin hade denna lagändring gett utrymme åt nya aktörer, specialbokhandlare som kunde inrikta sig på enskilda nischer inom litteraturen i stället för att som tidigare behöva anpassa sig efter Bokförläggareföreningens föreskrifter.³⁰ Sett ur det perspektivet var det tidiga 1970-talet en period som gav nya möjligheter, inte minst för små och oprövade aktörer. På samma gång var det en svår tid för de stora förlagen. Hastigt stigande bokpriser skrämde bort bokköparna, samtidigt som förlagens kostnader växte, bland annat som en följd av den expansiva utgivningen av pocketböcker. Det talades alltmer om en förestående kris för förlagen, samtidigt som man varnade för att avregleringarna skulle göra bokmarknaden genomkommersialiserad.³¹

För den vänsterrörelse som under samma tid vann mark inom den offentliga debatten blev bokmarknaden en spelplan för både samling och konkurrens. Partisanförlaget, Röda bokförlaget, Gidlunds förlag, Arbetarkultur och Författarförlaget var alla bokförlag som grundades under åren runt 1970 och som hade en uttalad vänsterinriktning.³² Dessutom etablerades ett hundratal vänstersinnade boklådor och bokcaféer under samma period. Med namn som Oktober, Set Persson, Röda Stjärnan, Röda Rummet och Barrikaden förkroppsligade dessa med sin mångfald den alltmer splittrade rörelsen. Många vänsterboklådor var små och oansenliga med starkt begränsade öppettider. De fungerade i första hand som reklampelare för olika partifraktioner och hade till syfte att etablera deras namn i det allmänna medvetandet.³³

Det var en uttalad målsättning för Bokcafé i Lund och Bokcafé Morianen att verka som ett partipolitiskt obundet alternativ till dessa vänster-



● I BOKCAFÉERNA såldes tidskrifter som *New Left Review*, grundad 1960 som ett forum för vänsterorienterad intellektuell debatt. Tidskriften var förebild för svenska motsvarigheter som *Zenit* och *Häftan för kritiska studier*.

bokhandlare, av vilka den maoistiska Oktoberkedjan var den största.³⁴ Bokcaféerna hade en icke-sekteristisk inställning till den politiska litteraturen och ville spegla hela spektrumet av vänsterpolitisk debatt. Samtidigt betonade bokcaféernas aktivister att verksamheternas huvudsakliga bevekelsegrund var den "borgerliga" bokhandelns oförmåga att fånga upp de politiska strömningar som låg i tiden. Det fanns en hunger efter läsning och kunskapsinhämtning som den traditionella bokhandeln, enligt aktivisterna, antingen missade eller medvetet höll borta från sitt sortiment.³⁵

Som tidigare nämnts tillhörde flera av initiativtagarna till både Morianen och Bokcafét i Lund kretsen runt tidskriften *Zenit* och föreningen Unga Filosofer, två grupperingar som varit avgörande för introduktionen av den nya vänsterns tankegodis i Sverige. Det hade varit personer ur *Zenit*-redaktionen i Lund som i mitten av 1960-talet, inspirerade av den brittiska tidskriften *New Left Review*, introducerat begreppet "den nya

vänstern” för en svensk publik.³⁶ Det hade gjorts genom den inflytelserika antologin *En ny vänster*, som publicerats av Tema/Rabén & Sjögren 1966.³⁷ Samma år påbörjade *Zenit* ett samarbete med Bo Cavefors förlag, där man tog initiativ till publiceringen av texter av bland andra Antonio Gramsci, Rosa Luxemburg och Louis Althusser. Tillsammans med Cavefors stod tidskriftens redaktion även bakom Zenitserien, där internationella företrädare för den nya vänsterns samhällsanalys, som Ernest Mandel och David Fernbach, gavs ut på svenska.³⁸

Föreningen Unga Filosofer hade funnits sedan 1965. Den började som en diskussionsgrupp där man under ledning av filosofilektorn och licentiaten Åke Löfgren dryftade moraliska och filosofiska spörsmål utifrån ett samhällsengagerat perspektiv. Inspirationen kom ursprungligen från kontinental intellektuella fixstjärnor som Jean-Paul Sartre, Albert Camus och deras gelikar. Under de kommande åren skulle gruppen etablera sig som en viktig opinionsbildande kraft som genom aktioner, debattinlägg och egenproducerade tidskrifter nådde långt utanför interna akademiska eller vänsterpolitiska kretsar. Deras engagemang i Vietnamfrågan skulle exempelvis bli vägledande för den svenska debatten i stort.³⁹

Bokcaféernas kunskapssyn

Bokcafét i Stockholm startade 1973. Vi säljer böcker, tidskrifter, affischer, vykort och grammofonskivor.

Vi arbetar också med studiegrupper, debattkvällar och föredrag.

Huvudsyftet är att främja kunskapen om kapitalismens kris och arbetarklassens situation idag.⁴⁰

Med de orden beskrev personerna bakom Bokcafé Morianen sin verksamhets aktiviteter och målsättningar i en programförklaring från 1975. Som synes framställdes främjande av kunskap som verksamhetens huvudsakliga syfte. I de många policytexter och programförklaringar som trycktes upp av bokcaféerna framhölls detta kontinuerligt som deras viktigaste ändamål. Samtidigt var kunskapsinnehållet i sig desto vagare beskrivet. För vad innebär det egentligen att ”främja kunskapen om kapitalismens kris och arbetarklassens situation idag”?

Även om den exakta arten av denna kunskap inte specificerades i detalj,

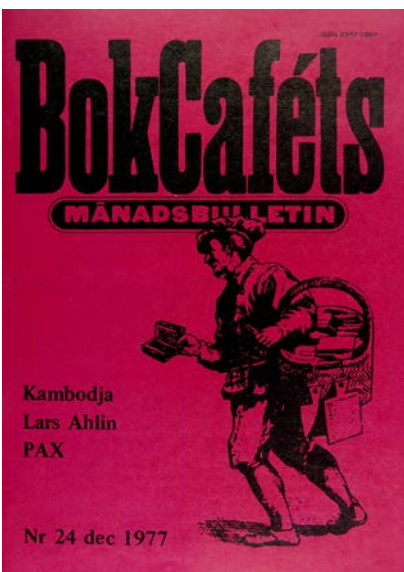
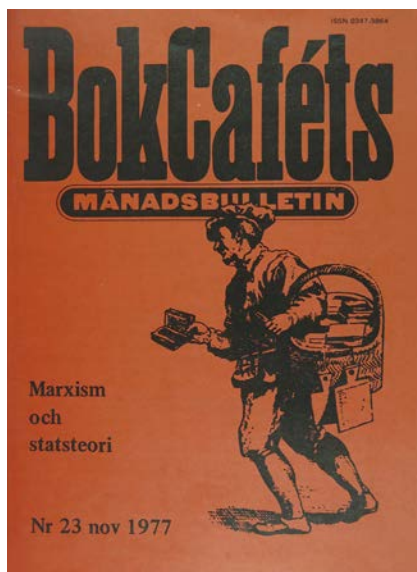
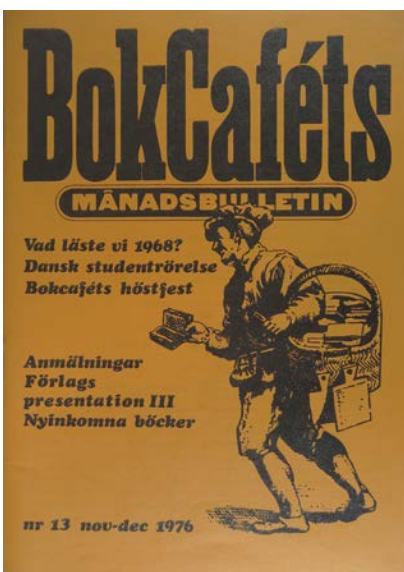
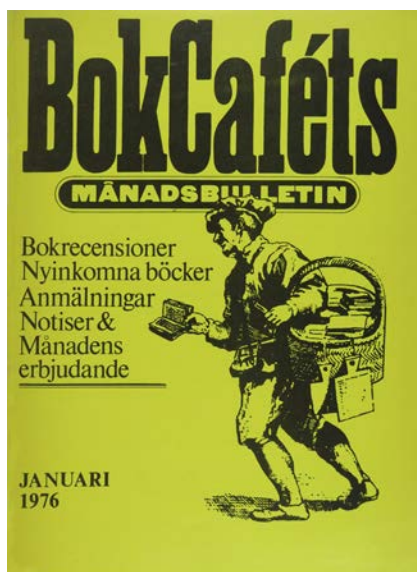
så framgick det av samma text desto tydligare *hur* kunskapen var tänkt att sättas i rörelse, nämligen genom bokförsäljning, mediekonsumtion, aktivism och utbildning. Genom studiegrupper, debattkvällar och föreläsningar skulle den teoretiska kunskap som formulerades i böcker och bulletiner ta sig praktiska uttryck och bli en del av den deltagardemokrati som var så grundläggande för den nya vänsterns kunskapssyn. I Morianens programförklaring räknade man upp olika aktiviteter som man ansåg skulle underlätta främjandet av kunskap. Här beskrevs hur böckerna som såldes i bokcaféet valdes ut gemensamt vid återkommande möten, öppna för alla ”aktiva inom bokcaféet och intresserade samarbetspartners”.

Både i denna och i andra policytexter från Morianen lade man stor vikt vid öppenhet, liksom man poängterade det angelägna i att möjliggöra spridning av kunskaper som tidigare varit svåra att hitta på en svensk mediemarknad. Bokcaféerna skulle fungera som öppna och samhällstillvända arenor för kunskapsspridning, snarare än som fora för en mindre grupp tidigare invigda. Kunskap betraktades mer som en gemensam skapelse än som färdiga texter och teorier som skulle studeras på samma programmatiska sätt av alla. Så här beskrevs till exempel i en presentationstext från Bokcaféet i Lund den vision som låg till grund för verksamheten:

Man såg som en viktig uppgift – och vi gör det alltjämt, kanske med större styrka – att överskrida de skilda socialistiska och antiimperialistiska organisationernas gränser och försöka skapa och utgöra ett andligt/fysiskt kommunikationscentrum för den progressiva och socialistiska rörelsen i Lund med omnejd.⁴¹

Mellan 1974 och 1982 gav personer ur lundakretsen ut en egen tidskrift, kallad *Bokcaféts Månadsbulletin*. Här diskuterades och recenserades aktuella böcker av redaktionsmedlemmarna och andra skribenter. Tidskriften hade tillkommit som ett sätt att väcka intresse för de böcker som salufördes på Bokcaféet. Recensionerna, som brukade vara utformade som argumenterande artiklar, hade ofta en didaktisk och kampinriktad ton.

Ett sådant exempel är den litteraturöversikt över böcker om Chile som publicerades i februari numret 1975. Här förklarade artikelförfattaren Mikael Frühling att ett engagemang i solidaritetsrörelsen som vuxit fram efter militärkuppen i Chile krävde ”ett noggrant studium av det chilenska



● **FYRA NUMMER** av *Bokcafés Månadsbulletin* som gavs ut mellan 1974 och 1982. I redaktionen satt personer ur kretsen kring Bokcafét i Lund.

samhället och dess sociala dynamik (särskilt för icke-chilenare)".⁴² För att förstå situationen i Chile, skrev Frühling, var det "viktigt att skaffa sig en viss elementär kunskap om denna ekonomiska och politiska historia, alltifrån kolonialtiden över frigörelsen fram till det imperialistiska beroendets och den permanenta underutvecklingens tid".

I Bokcafé Morianens nyhetsbrev *Bulletinen* argumenterade man för att tidskrifter och bulletiner var nödvändiga komplement till de "etablerade massmedia" som man såg som bristfälliga när det gällde spridandet av aktuell kunskap om relevanta samhällsfrågor "på de politiska, ekonomiska och sociala fälten".⁴³ Kunskapsspridning sågs kort sagt som ett led i en politisk kamp. En grundläggande premiss för bokcaféernas kunskapsaktörer var just övertygelsen att man stod för en uppsättning alternativa sätt att bedriva politik. Deras metoder riktades både inåt mot rörelsen och utåt mot det omgivande samhället. Det var fråga om en kunscapscirkulation som dels var avsedd för en mindre grupp redan engagerade människor, dels var tänkt att påverka samhället i stort.⁴⁴

Litteraturforskaren Henning Olsen målar på ett liknande sätt upp förutsättningarna för den danska bokcaféerörelsen under 1960- och 1970-talen i en studie från 1980. Här beskrivs uppkomsten av små vänsterpressar och förlag, exempelvis Demos och Modtryk, som resultatet av att unga vänsteraktivister såg den traditionella bokmarknaden som en del av en förtryckande offentlighet, ett etablissemang som de ville göra uppror mot.⁴⁵ Just viljan till uppror och kritiken mot de rådande förhållandena, vare sig de var politiska, kulturella eller samhälleliga, utgjorde enligt historikern Wolfgang Kraushaar 1960- och 1970-talsvänsterns själva essens.⁴⁶ Stora delar av denna rörelse hyste en stark misstro mot massmediernas verklighetsbeskrivningar. Med hänvisningar till tänkare som Herbert Marcuse och Antonio Gramsci menade man sig även bli främmandegjorda av det traditionella politiska systemet som man såg som en passiviserande kraft.

I stället för att ta del av traditionella politiska verksamheter ville man skapa sina egna, alternativa sätt att kanalisera det slags kunskap som man baserade sin världsbild på. Det var en kunscapssyn som ville vara anti-auktoritär och deltagardemokratisk. I linje med samtida slagord drog man slutsatsen att denna politiska övertygelse borde genomsyra livets alla områden. Man skulle själv ta makten över sitt liv och bedriva politik genom

alternativa besluts- och organisationsformer samt genom egen textproduktion.⁴⁷ Henning Olsen skriver att för de nya vänsterförlagen var produktionen av sakprosa ett mål i sig, ett slags praktiskt politiskt arbete, vilket är en kunskapssyn som rimmar väl med den som bokcaféerna företrädde.⁴⁸

Läsare och besökare:

bokcaféet som arena och socialt rum

En naturlig del av Bokcaféet är studie- och programverksamheten. Den syftar till att bearbeta och fördjupa de kunskaper och upplevelser som det skrivna ordet ger.⁴⁹

Bilder från Bokcaféet i Lunds interiör visar en rymlig, väl inrökt och insutten lokal som bestod av flera sektioner. Bland talrika bokhyllor kunde litteratur- och teorihungriga kunder botanisera, medan ett antal cafébord möjliggjorde samtal, schackspelande och kaffedrickande. Många av besökarna var unga, att döma av bevarat bildmaterial. Man vände sig i första hand till studenter och anställda vid de närliggande samhällsvetenskapliga och humanistiska fakulteterna. Bokcafé Morianen beskrevs i en broschyr som ”mer än en bokhandel och en kaffeservering”.⁵⁰ Den som inte hade råd att köpa en bok skulle kunna låna ett läsexemplar och man planerade för både lekrum åt barnen och en studie- och programverksamhet för kunskapstörstande vuxna.

När vi i denna bok definierar en offentlig kunskapsarena som en relativt beständig mötes- och åskådningsplats där en uppsättning aktörer förmedlar, diskuterar och populariserar ett visst slags kunskap så är den beskrivningen tydligt tillämpningsbar på bokcaféerna. Önskan att fungera som en sådan mötesplats var själva kärnpunkten i bokcaféernas vision och vägledande under hela deras verksamma period.⁵¹ Avsikten med att diskutera bokcaféernas verksamhet som en kunskapsarena är att belysa hur kunskap skapas och omformas i en ständig rörelse som beror av de sammanhang där den får fäste.⁵² Därmed kan det vara relevant att fråga sig hur och av vilka personer som kunskapen använts, liksom under vilka förutsättningar som detta skett. Detta kunskapshistoriska grundantagande har tidigare

teoretiserats inom såväl bokhistoria som litteraturvetenskap. Roger Chartier och Margaret Beetham har exempelvis analyserat läsarnas roll som medskapare till de texter de läst.⁵³

Vilka var det då som besökte bokcaféerna, vilken typ av texter eftersökte de och vad läste de? Besökarna tycks på båda ställena ha varit en blandad skara, även om de flesta var ungdomar, studenter och andra politiskt och kulturellt intresserade personer. Lokalerna uppläts regelbundet för olika slags verksamheter. Bokcaféet i Lund stod värd för bokcirklar, studiecirklar, teatergrupper och annan mötesverksamhet. På Morianen hölls solidaritetsaktioner för chilenska politiska flyktingar, studiecirklar på internationella teman och författaruppläsningar, bland annat.⁵⁴ Dessutom hyrde organisationer som Bildfront, Författarförlaget och Socialistiska Skolarbetare in sig i lokalerna.⁵⁵ I ett mötesprotokoll inför bokcaféets öppnande 1973 efterlystes ett nätverk med personer inom en mängd områden:

Redan nu behövs teatergrupper, lärare, filmare, musikfolk, verkstadsklubbar, SSUH:are, kristna aktivister, politiska grupper och organisationer som diskuterar de här frågorna och tar kontakt. Då blir vi flera, kan träffas och forma ett ändamålsenligt bokcafé.⁵⁶

Det kan samtidigt konstateras att klientelen på Bokcaféet i Lund och Bokcafé Morianen skilde sig åt en hel del, liksom att de som besökte inrättningarna inte alltid var desamma som initiativtagarna i första hand föreställt sig. Till Morianens stamkunder hörde många som hade andra anledningar att befinna sig i området runt Sergels torg och Drottninggatan och som då passade på att göra ett besök på bokcaféet. Dels rörde det sig enligt en tidigare medarbetare om ”en trogen stampublik av mer eller mindre ’flummig’ karaktär”, vilka enligt honom kunde ställa till med en del besvär för dem som arbetade i caféet.⁵⁷ Dels kunde personer som var anställda på närliggande riksdagsdepartement och myndigheter hitta till bokcaféets lunchservering. Exempelvis filmades en pälsklädd medelålders

● **TRÄNGSEL I ENTRÉN** till Bokcafé Morianen. I skyltfönstret salufördes böcker, tidskrifter och grammfonskivor. Bilden är tagen av Monica Dikanski i slutet av 1970-talet.



kommentar

TRE FAMILJER STYR VAR STAL-INDUSTRI

BOKFÄLT HOLLANDE

Abetaren

Ned
Förhållanden
OCH
Förhållanden
Såväl

härskarskaren i STALKRIS?

Folket i Bild
HAR ULLET
RÄDDAT BILLINGEN?

GNISTAN
STÅL
Det gäller
lebens för
10 000

SVEN KLINGS KVINTETT





● INTERIÖR från Bokcafét i Lund.

riksdagskvinna av en grupp folkhögskolestudenter då hon besökte Moria-
nen på grund av att de enligt henne hade "stans bästa sallader"⁵⁸.

Hur det i praktiken skulle gå till att bedriva en verksamhet för öppet
och tillåtande kunskapsutbyte diskuterades återkommande i båda perso-
nalgrupperna. Ibland behövde man utreda frågan om vilken typ av service
man ville tillhandahålla och hur mycket hjälp som var lagom:

Gäller att vara hjälpsam och tillmötesgående utan att bli omklappande/
nedlåtande. Vi får inte trycka ner kunder genom att antyda/mena att
"det känner du väl till" i en slags besserwisser-atmosfär.⁵⁹

Det förekom att Bokcafét i Lunds sociala funktion kommenterades i månadstidningen med en blandning av stolthet och bitter ironi. Så skrev till exempel medarbetaren Karin Lentz i en lång dikt som fungerade som ett upprop till alla cafébesökare som tycktes tro att de idkade politik enbart genom att dricka kaffe:

Du tror att du gynnar Bokcafét för att du sitter 2 till 3 timmar
med en kopp kaffe
som Du fyller på ett par gånger
och spiller ut på bord och tidskrifter
vet Du egentligen vad kaffe kostar?
Inte ens en bulle unnar Du Dig alla dagar
Men vi tjänar inte så mycket på dem heller
Vi tjänar överhuvudtaget inte alls
Du sitter där
medan vi betalar hyra
och de anställdas löner då och då!!!
[---]
kom och städa – det är politik det också
städa åtminstone efter Dig
ställ upp – för fan
gör din insats – det är politik
tror Du egentligen Bokcafét klarar sig utan Dig?⁶⁰

Den öppna attityd som förespråkades av bokcaféerna kunde ha sina avigsidor. På ett bokmöte på Bokcafé Morianen hösten 1974 uppstod en diskussion om huruvida man hade rätt att dra gränser för vilket slags tryckt material som skulle finnas tillgängligt på bokcaféet. Klas-Örjan Spång, som var ansvarig för mötes- och programadministrationen, hade föreslagit att man skulle ta bort skrifter från organisationen European Labour Committee, ELC, ur sortimentet. Organisationen ansågs ha en otydlig ideologi och samarbeta med polis mot vänsteraktivister. Efter att ha varit i kontakt med en amerikansk informationsbyrå för vänstergrupper beslutade Bokcafét att avlägsna ELC:s material från sina tidskriftshyllor. Beslutet ska ha orsakat vissa kontroverser bland personalen då det av en del inte ansågs rimma med bokcaféets öppenhetsideal. ”Läs materialet och döm själv!” var slutsatsen i den interna bulletin där nyheten förmedlades.⁶¹

Humaniora i bokcaféernas kunskaps-cirkulation

Bokcaféet är en specialbokhandel för marxistisk och radikal litteratur inom politik och ekonomi. Men vi ser också som vår huvuduppgift att tillhandahålla väsentlig litteratur inom samhällsvetenskaperna, filosofi, vetenskapsteori, historia, psykologi och psykoanalys, litteraturvetenskap och konstteori m.m.⁶²

Citatet ovan, som kommer från Bokcaféet i Lund, visar på ett intresseområde som sträcker sig från marxistiskt influerade texter inom de moderna samhällsvetenskaperna till traditionella humanioraämnen som filosofi, litteraturvetenskap och historia. Även ämnen i gränslandet mellan humaniora och naturvetenskap, som psykologi och psykiatri, ansågs ligga inom ramarna för vad som skulle tillhandahållas av bokcaféet.

En formulering på ett informationsblad från Bokcafé Morianen visar på en liknande inställning till vilken typ av kunskap som bereddes plats inom den inbördes cirkulationen: "Vår målsättning är att skapa en aktiv bokhandel med politisk litteratur och skönlitteratur som ger kunskap om skilda samhällens sätt att fungera", skrev man, och preciserade att bokcaféet även hade föresatsen att "täcka den aktuella samhälls- och vänsterdebatten".⁶³ En ambitiös strävan, således, för en debatt som om något präglades av sina många och polyfona röster och som hämtade stoff från en kunskapsbank som sträckte sig från Marx till Freud via antipsykiatriska texter, anarkistiskt tankegods, Maocitat, samt både väster- och österländsk filosofi.⁶⁴

Vid fyra tillfällen – 1972, 1973, 1977 och 1981 – satte en redaktion från kretsen runt Bokcaféet i Lund ihop *Bokcaféts lagerkatalog*, vilken fungerade som en bibliografisk översikt över de cirka 10 000 titlar som såldes i butiken.⁶⁵ Böckerna listades efter kategorier vars inbördes struktur och uppdelning skilde sig något åt mellan utgåvorna, även om innehållet höll en liknande inriktning. I dessa översikter, liksom i de redaktionella texter som ingick i katalogerna, framträder en bild av vilka slags kunskaper som värderades av personerna bakom verksamheten. I den sist publicerade katalogen, som dessutom var den utförligaste, listades 86 ämnesområden under 15 övergripande kategorier.

Av dessa listor framgår att klassiska humanioraämnen som filosofi, språkvetenskap och historia, liksom nyare vetenskaper som pedagogik,

● **BOKCAFÉT I LUNDS** lagerkatalog innehöll alla böcker och tidskrifter som såldes i butiken.



hade en lika självklar som framträdande plats i utbudet.⁶⁶ En annan iakttagelse är att gränserna mellan vad som ansågs ingå under humaniora respektive samhällsvetenskap ofta var flytande.⁶⁷ I Bokcafét i Lunds redaktionella material var denna svårighet att kategorisera ofta tydligt manifesterad. Samtidigt tycks det som om det fördes en kontinuerlig diskussion om dessa gränsdragningar, vilket bland annat framgår av lagerkatalogerna där man utförligt beskrev varför man valt att klassificera böckerna som man gjort.⁶⁸

Texter av Marx, Lenin, Stalin, Trotskij, Luxemburg och Mao sorterades under "Marxismens klassiker" som en av de första kategorierna.⁶⁹ Bland de övriga indelningsgrupper som innehöll flest titlar fanns "Filosofi och psykologi", "Historia" och "Litteraturvetenskap".⁷⁰ Medan översiktsverk om olika länder samfällt sorterades under "Historia" i katalogerna, ingick ämnen som bildkonst, musik, teater och film under den samlade rubriken "Kultur och samhälle".⁷¹ I Bokcafét i Lunds redaktionella texter tycks de verk som sorterades under "Marxismens klassiker" ha betraktats som

uttryck för en vittgrenad filosofi som kunde och skulle diskuteras, snarare än som dogmer man skulle plugga in och underkasta sig.⁷² Ett lekfullt exempel på en sådan kunskapssyn uttrycktes i följande läsinstruktion till texterna av Marx och Engels, publicerad i en av lagerkatalogerna:

Man inser dock vid närmare eftertanke, att det här inte kan bli tal om några detaljerade anvisningar, så länge man inte känner läsaren. Är han/hon en kommunist som söker vägledning i kampen för proletariats frigörelse? Är han/hon filosof som försöker ta en genväg till sanningen genom att mellan raderna i Kapitalet läsa ut vad Marx själv under 40 års teoretiska och empiriska studier inte upptäckt? Är han/hon en student som sitter uppe om nätterna, dricker franskrost, röker Commerce och jagar en passande livsåskådning? Eller kanske en ekonomiprofessor med stipendium från SAF och ledighet betald för att vederlägga läran om klasskampen? Självfallet blir det här fråga om vitt skilda läsarter.⁷³

Humaniora i Bokcafés bok om böcker

Som ett komplement till den sista katalogen publicerades 1981 *Bokcafés bok om böcker*, där akademiker med anknytning till Bokcafé i Lund gav sin bild av utvecklingstendenser inom respektive disciplin. "Utan att göra anspråk på att vara tematiskt heltäckande ger antologin därmed ett tvärsnitt av det radikala forskningsläget och en bild av aktuella perspektiv och problemställningar", som bokens redaktör uttryckte det.⁷⁴ Eftersom boken utgör det bästa tillgängliga materialet för ett klarläggande av humanioras roll inom bokcaféernas kunscaps-cirkulation, följer härnäst en närmare presentation av några kapitel där man förde en diskussion om humanioras position, både inom det samtida vetenskapssamhället och på en mer övergripande nivå.

I sex av bokens 25 kapitel behandlades klassiska humanioraämnen under rubriker som "Den filosofiska scenen: En litteraturöversikt", "Nyare litteraturteori", "Nyare strömningar och inriktningar inom historieforskningen" och "Arbetarrörelsens historia". Den filosofiska översiktsartikeln hade skrivits av Svante Nordin. Nordin var redaktionsmedlem i *Zenit* och 1980 nytitillträdd som lektor i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet, med en doktorsexamen i teoretisk filosofi.⁷⁵ Till *Bokcafés bok om böcker*

gjorde han en ambitiös genomgång av de filosofiska riktningar som enligt honom var de mest framträdande på den samtida europeiska arenan. Hans artikel presenterade ett flertal filosofer på ett översiktligt sätt utifrån deras respektive ursprungsländer. Artikeln refererade till 31 texter, både böcker och tidskriftsartiklar, som alla fanns tillgängliga på Bokcafét. Endast nio av dessa texter fanns vid tillfället i svensk översättning, däribland Foucaults *Sexualitetens historia* i översättning av Britta Gröndahl.

Tysk filosofi representerades av bland andra Hans-Georg Gadamer och Jürgen Habermas, liksom av ett antal av Frankfurtskolans äldre generation, som Theodor Adorno, Max Horkheimer och Walter Benjamin. Paul Ricoeur fick representera fransk fenomenologi och hermeneutik medan Michel Foucault föreställdes som den främste företrädaren för en ny fransk strukturalism som rört sig bort från den marxistiska traditionen – en filosof "à la mode", som Nordin uttryckte det.⁷⁶ Även italienska gramscianska och anti-gramscianska marxister presenterades, liksom en översikt över några aktuella namn från Östeuropa, som Karel Kosík (Tjeckoslovakien), Leszek Kołakowski (Polen) och ungerska Agnes Heller. Nordin konstaterade i sin artikel att en av de viktigaste tendenserna inom samtida filosofi var att ämnet på samma sätt som andra humanistiska vetenskaper starkt påverkats av samhällsvetenskapliga teorier.⁷⁷

Svante Nordins artikel åtföljdes av Thomas Brantes essä "Vetenskapsteori".⁷⁸ Brante, som även han tillhörde *Zenits* redaktion, hade studerat filosofi och sociologi vid Lunds universitet. Han intresserade sig för vetenskapsteori i Thomas Kuhns och Paul Feyerabend's anda, men då detta var ett område som inte passade in vid Lunds filosofiska institution på 1970-talet, kom han i stället att doktorera i sociologi vid samma universitet.⁷⁹ Brante hade disputerat 1981 på avhandlingen *Vetenskapens struktur och förändring*, en undersökning där Kuhns paradigmbegrepp implementerades inom sociologin.⁸⁰ Genom sitt ämnesval hamnade han mitt i en av periodens så kallade positivismstrider, där konflikten berörde gränsdragningen mellan traditionell vetenskapsteori (inspirerad av "positivistisk" analytisk filosofi), klassisk sociologisk teori och olika marxistiska skolor.⁸¹ Centrala namn i Brantes redogörelse för 1960- och 1970-talens vetenskapsteoretiska debatt var, förutom Kuhn och Feyerabend, även Althusser och Habermas. Gemensamt för dessa fyra var, enligt honom, att de trots sina olika

filosofiska traditioner hade anlagt positivismkritiska perspektiv på vetenskap – eller kunskap. En av Brantes slutsatser var att filosofin så till den grad hade närmat sig sociologi och andra samhällsvetenskaper inom vetenskapsteorin, att det framstod som meningslöst att försöka skilja dem åt.⁸² Habermas var den enda av de vetenskapsfilosofer Brante tog upp som gjorde en skarp åtskillnad mellan humaniora, samhällsvetenskap och naturvetenskap, enligt författaren.

Habermas tog plats även i Per Erik Ljungs, litteraturvetare vid Lunds universitet, genomgång av nyare litteraturteorier. Här visade han hur litteraturvetenskapen, precis som filosofin, under 1960- och 1970-talen närmat sig samhällsvetenskapliga teorier och metoder. Han tog upp den samtida, delvis marxistiskt inspirerade litteratursociologin som ett av de tydligaste exemplen på detta. Modern litteratursociologi, skrev Ljung, gick utöver traditionell ”borgerlig” sociologi genom att den ”inte bara [visade] hur samhället ’speglas’ i litteraturen, utan också på vilket sätt litteraturen *finns* i samhället”.⁸³ Detta synsätt hade för övrigt varit förhärskande i Ljungs egen doktorsavhandling om Vilhelm Ekelunds författarskap, försvarad 1980 vid Lunds universitets litteraturvetenskapliga institution.⁸⁴

Tre av artiklarna i *Bokcafés bok om böcker* behandlade aktuella debatter och riktningar inom den samtida historievetenskapen. Den första, skriven av historikern Aleksander Loit, diskuterade övergripande utvecklingstendenser inom historieforskningen under 1960- och 1970-talen. Loit slog fast att historieämnet under nämnda period befunnit sig i en ”brytnings-tid”. Denna process, skrev han, var världsomspännande och berörde forskningsprocessens alla led: såväl ämnets teoretiska utgångspunkter och empiriska undersökningsobjekt som dess metoder stod inför en nyorientering. Den förändring som framstod allra tydligast, och som enligt Loit var den mest avgörande, var de samhällsvetenskapliga teoriernas intåg i historieforskningen. Detta var helt uppenbart en utveckling som vunnit artikelförfattarens gillande. Den teoretiska nyorienteringen innebar i själva verket att ”historieforskningen långsamt [höll] på att erövra en ny kvalitativt högre nivå, den teoretiska kunskapens nivå”. Enligt Loit var denna utveckling nödvändig för att historiker skulle kunna ”åstadkomma allmänna vetenskapligt hållbara förklaringar av historiska händelser, processer och system och därmed nå till en djupare förståelse av hela den historiska

utvecklingen”.⁸⁵ Loits egen slutsats var att historieämnet i hans samtid snarast var att betrakta som en samhällsvetenskap.⁸⁶

En tydlig tendens i *Bokcafés bok om böcker* var inriktningen på vad Samuel Edquist betecknat som ett tidstypiskt intresse för ”historien underifrån”⁸⁷. Inom denna rörelse ville man lyfta fram grupper som tidigare varit förbisedda av historieskrivningen, som kvinnor eller personer från de lägre klasserna. Även ett nyväckt intresse för arbetarrörelsens historia var synligt i Bokcafét i Lunds forskningsöversikt. Statsvetaren Anders Sjöholm konstaterade i sin artikel på temat att intresset för den svenska arbetarrörelsens historia ”troligtvis aldrig varit större än nu” och hänvisade till 36 aktuella böcker och tidskrifter som berörde detta ämne.⁸⁸ Här finns tydliga paralleller till det slags historieskrivning som populariserades inom ABF:s studiecirklar under samma period, och som diskuterats i ett föregående kapitel. Däremot tycks det lokalhistoriska inslag som var så framträdande inom arbetarrörelsen, liksom inom delar av den svenska maoistiska rörelsen, ha fallit utanför bokcaféernas intressesfär.⁸⁹

I *Bokcafés bok om böcker* och även i Bokcafés övriga trycksaker fanns i stället ett fokus på latinamerikansk, asiatisk och afrikansk historia.⁹⁰ Detta tema gick igen inom flera av de aktiviteter och studiecirklar som anordnades av bokcaféerna. Det bör givetvis förstås i ljuset av det intresse för tredje världen som varit en fundamental del av den internationella vänster-rörelsens självbild sedan mitten av 1960-talet.⁹¹ Sannolikt kan det även härledas till den tidigare diskuterade drivkraften inom rörelsen att omformulera ”etablissemangets” sanningsanspråk och formulera alternativa och kompletterande berättelser.⁹²

Kännedomen om utomeuropeiska länders historia och samhällen hade varit en grundsten i den svenska nya vänsterns kunskapsbygge sedan 1960-talet. Alexander Ekelund beskriver i sin avhandling *Kampen om vetenskapen* (2017) hur principen hade etablerats redan vid 1960-talets mitt, då föreningen Unga Filosofer började bygga upp ett ”u-landsarkiv”, som skulle användas för studier och forskning.⁹³ Ett par år senare, 1968, bildade personer från gruppen tidskrifterna *Häften för kritiska studier* och *Kommentar* utifrån samma ideologiska utgångspunkt. Medan den förra var ett forum för teoretisk debatt, hade den senare ett tydligt fokus på internationella frågor och ”händelseutvecklingen, i synnerhet i den fattiga

delen av världen".⁹⁴ Ett annat exempel på denna inställning var det växande utbudet av så kallad kvinnohistoria eller kvinnokunskap som fanns till salu på bokcaféerna. Det handlade om böcker vars syfte var att omformulera den politiska historien och litteraturhistorien samt att lyfta fram dess kvinnliga röster.⁹⁵

Bokcaféernas kunskapsaktörer

Kretsen runt bokcaféerna var stor och endast i viss mån sammanhållen. En vittförgrenad grupp av politiskt aktiva, kulturarbetare, journalister, studenter och unga filosofer hörde till Morianens kontaktnät, som redan tidigt frigjort sig från föreningen Unga Filosofer. Delar av Lunds tongivande vänstergrupper, främst Zenit och Clarté, var i perioder inblandade i arbetet med att driva Bokcaféet i Lund, även om också detta var självständigt från alla politiska organisationer. Flera av medarbetarna, inte minst i Lund, var samtidigt verksamma som skribenter i tidens nya fora för marxistiskt inspirerad vetenskaplig debatt. Till dessa hörde förutom *Zenit* och *Häften för kritiska studier* tidskrifterna *Kommentar* och *Sociologisk forskning*, samt efter 1980 *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. Här fanns således många som skulle kunna kvala in som kunskapsaktörer genom att de, med bokcaféerna som plattform, bidrog till att sätta humanistisk kunskap i rörelse på olika sätt.⁹⁶

I det följande presenteras ett antal personer vilka alla var mycket påtagligt knutna till något av de två bokcaféerna, företrädesvis som anställda i eller ansvariga för någon av verksamheterna. Dessutom verkade de alla, om än på olika sätt, som förespråkare, förmedlare eller producenter av olika slags humaniorainriktad kunskap. Samhällsvetenskapernas stora inflytande på närliggande vetenskaper under den aktuella perioden är välkänt. Det fanns dock en öppenhet hos samhällsvetenskapliga forskare och debattörer inför filosofiska, lingvistiska och naturvetenskapliga tänkesätt. Karriärvägen hos de utvalda kunskapsaktörerna illustrerar att gränsdragningar mellan humaniora och samhällsvetenskap blir särskilt komplexa i detta sammanhang, där man inte sällan arbetade aktivt för att lyfta fram det som förenade dessa båda ämnesområden.

En av dem som varit med från början var författaren, översättaren och Zenitmedlemmen Gunnar Sandin. Sandin, som föddes 1940 i brukssam-

hället Skoghall i Värmland, flyttade efter sin studentexamen 1960 till Lund för att studera. Där skulle han sedan komma att bo kvar fram till sin död 2012.⁹⁷ Studierna inkluderade både humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen. Efter att ha provat på ämnen som historia, litteraturvetenskap och sociologi tog han en filosofie kandidatexamen med kulturgeografi som huvudämne.⁹⁸ Som ung student hade Sandin 1962 gått med i Lunds syndikalistiska studentkår, enligt egen uppgift i solidaritet med sitt ursprung i en värmländsk arbetarfamilj.⁹⁹ Tillsammans med bland andra Gunnar Olofsson och Göran Therborn stod han några år senare bakom tidskriften *Zenits* nyorientering i mitten av 1960-talet, då den gick från att vara syndikalistisk till att bli ett språkrör för en mer ekumenisk nya vänsterninriktning. Han hade hamnat mitt i den rörelse som under den här perioden definierade Lunds särställning inom den svenska 1960-talsradikalismen, enligt uppgift mer "vildvuxen" och mindre politiskt renlärig än i exempelvis Uppsala eller Stockholm.¹⁰⁰ I en minnesteckning över Bokcafét som författades till Sandins 50-årsdag, beskrivs hur han var en av de mest hängivna anhängarna av det nya projektet.¹⁰¹ Sandin har även själv beskrivit hur han såg Bokcafét som det viktigaste av de många samarbetsprojekt som han verkat inom under årens lopp:

Teori hade inte varit min starka sida men nu fanns det en massa handfast praktik att låta sej absorberas av. Måla plakat, packa upp böcker men också översätta, artiklar till Zenit och snart nog även böcker till de förlag som red på vänstervågen och gärna tog emot utgivningstips från den aktade tidskriftens redaktion. Brottningskampen med orden gav till och med teoretiska insikter som inte hade funnits innan. Till slut hade jag fått grepp om vad Althusserskolan menade med "ideologins materialitet", fast i samma veva blev Althusser inspärriad och Poulantzas tog livet av sej.¹⁰²

På Bokcafét spelade Sandin rollen som "en snarast obetald anställd"¹⁰³, men vid det laget var han redan etablerad som översättare. Den första översättningen, Ernest Mandels *Inledning till marxismens ekonomiska teori*, som gavs ut i Bo Cavefors Zenitserie 1968, gjorde han tillsammans med Gunnar Olofsson. Under årens lopp skulle det sedan följa översättningar av bland andra Louis Althusser, Perry Anderson, Noam Chomsky, Fernand

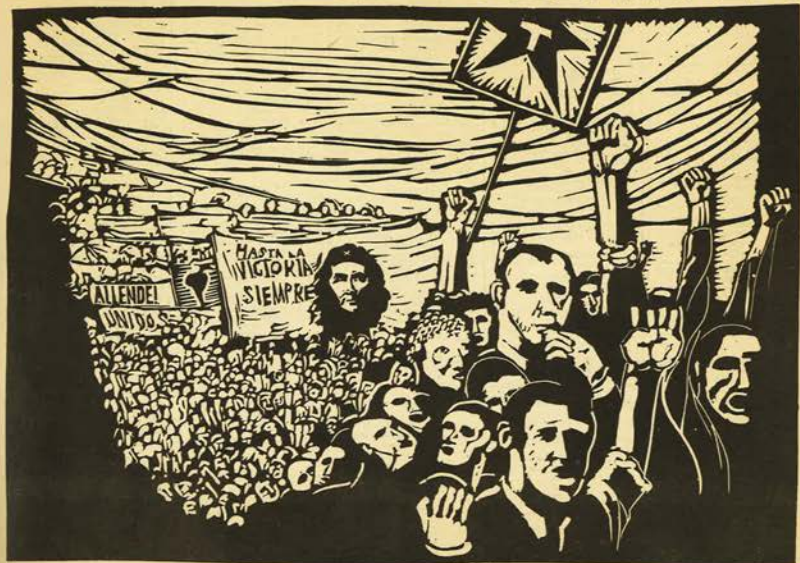
Braudel och Göran Therborn (sedan denne övergått till att skriva på engelska).¹⁰⁴ Sandin samarbetade med förlag som Cavefors, Arkiv (startat av Gunnar Olofsson och Bernt Kennerström 1974), Arbetarkultur, Rabén & Sjögrens Temaserie och Ordfront. Han blev genom sin mångåriga verksamhet en viktig introduktör till nya idéströmningar inom både historia och samhällsvetenskap.¹⁰⁵

I likhet med flera andra i Bokcafés inre krets gick Gunnar Sandin under tidigt 1970-tal med i VPK:s, Vänsterpartiet Kommunisternas, lokalavdelning i Lund, där han låg bakom såväl nyhetsorganet *Veckobladet* som Lunds kommunistiska blåsorkester.¹⁰⁶ Samtidigt var han verksam i olika intresseföreningar för skånsk järnvägshistoria. Hans eget författarskap var övervägande ägnat åt detta område och inkluderade böcker och artiklar om det skånska järnvägsnätet och de samhällen som vuxit upp, och ibland tynat bort, i dess närhet.¹⁰⁷

Trots sin livslånga yrkesbana som översättare av avancerad politisk och akademisk teori var Sandins självbild aktivistsens, den som ägnade sig åt praktiskt arbete och lämnade de snåriga resonemangen åt dem som var bättre lämpade. Denna karaktärsteckning går för övrigt igen i flera av de andra bidragen till den tidigare nämnda vänboken, där han beskrivs som ”[v]andrare, musikanter, politiker, polyhistor, globetrotter, redaktör, översättare, författare, bilhatare, organisatör av omöjliga projekt”, samt ihärdig demonstrant.¹⁰⁸

Bilden liknar i hög grad den som Philipp Felsch ger av en av den västtyska 1960- och 1970-talsvänsterns mer framstående kunskapsaktörer, Peter Gente på Merve Verlag. ”He didn’t write”, citerar Felsch en amerikansk vän till Gente för att karakterisera sin huvudperson. Kanske, skriver Felsch vidare, var detta rentav ett typiskt drag hos hela den intellektuella generation som Gente tillhörde. En generation som genom att publicera, översätta eller på andra sätt sprida andras skrifter bidrog till att hålla den nya vänsterns kunskapsinnehåll levande.¹⁰⁹

● **BOKCAFÉT I LUNDS** första lagerkatalog från 1972 trycktes på tidningspapper i stort format. Omslaget pryddes av träsnitt med scener från Chile.



1972

Lunds bok och tidskriftsaffärsbyrå
St Petri Kyrkogata 7 222 21 Lund

Bokcaféet Katalog



● **BOKCAFÉT I LUND 1981:** Anna-Sofia Quensel, Joachim Retzlaff och Karin Lentz.

Joachim Retzlaff var en annan av Bokcafét's kunskapsaktörer som passade in på den beskrivningen. Född 1952 tillhörde han den yngre delen av Bokcafét i Lunds innersta krets. Han började som anställd i början av 1970-talet och skulle snart bli en av verksamhetens mest mångsidiga företrädare. Förutom att han arbetade i bokhandeln med ansvar för bland annat den engelskspråkiga sektionen, var Retzlaff aktiv i styrelsen för Bokcafét liksom i redaktionen för bokkatalogerna och *Bokcafét's Månads-*

bulletin. Kanske var det i samband med detta arbete som han fick upp ögonen för den tysk-judiske filosofen Ernst Bloch, som då inte fanns översatt till svenska.¹¹⁰ 1981 utkom i alla fall Retzlaffs första översättning, *Utopi och materialism: En introduktion till Ernst Blochs filosofi* av Detlef Horster, som gavs ut av Röda bokförlaget.¹¹¹ Den följdes under de närmaste åren av flera översättningar av tyskspråkiga verk inom filosofi och historia, däribland *Drömtid: Om gränsen mellan det vilda och det civiliserade* av Hans Peter Duerr (Axling, 1982) och *En bekännelse till filosofin* av Agnes Heller (Röda bokförlaget, 1983). 1984 skulle det bli Retzlaff som introducerade den moderna klassikern *Borgerlig offentlighet: Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället* av Jürgen Habermas för en svensk publik. Efter Bokcafés nedläggning i början av 1980-talet blev översättandet Retzlaffs huvudsysselsättning. Då detta skrivs har det publicerats över 140 boköversättningar av hans hand.

Ett annat slags aktörskap med anknytning till Bokcafét i Lund representerades av poeten och författaren Karin Lentz, född i Landskrona 1931. 1975 började hon arbeta i bokhandeln. Bevarade mötesprotokoll visar att hon var en av de drivande i arbetet med verksamheten, samt att hon från 1977 och fram till Bokcafés nedläggning 1983 fungerade som dess verkställande direktör.¹¹²

Med en examen i moderna språk från Lunds universitet i botten hade hon tidigare arbetat som lärare och på ett tryckeri.¹¹³ Liksom Gunnar Sandin och flera andra av Bokcafés medarbetare var Karin Lentz aktiv i VPK:s lundsiska lokalavdelning, och skrev även för dess veckoblad. Under perioden som anställd på Bokcafét verkade hon som skribent i tidskrifter som Svenska Kvinnors Vänsterförbunds *Vi människor*, *Kvinnobulletinen* samt *Bokcafés Månadsbulletin*, där hon både recenserade böcker och bidrog med flera dikter, ofta med anknytning till politiken eller det praktiska arbetet på Bokcafét.¹¹⁴

Ett antal av hennes dikter publicerades under överinseende av Bokcafét i diktsamlingarna *När vi en morgon* (1975) och *... få dem på fall* (1978). I sin roll som verkställande direktör var hon den person som förde Bokcafés talan när nyhetsmedier som dagstidningar, tv eller radio uppmärksammade verksamheten i intervjuer och reportage.¹¹⁵ Hon skrev insändare om Bokcafét för olika tidningar, författade offentliga upprop och andra, mer

informella, skrivelser. Karin Lentz aktörskap handlade i hög grad om att förmedla och främja kunskap rörande Bokcafét och dess verksamheter i offentligheten genom att väcka opinion om bokhandelns funktion som samlingsplats för kunskapsutbyte och diskussion.¹¹⁶ Detta engagemang vidareutvecklades efter Bokcafés nedläggning genom att Lentz verkade som ordförande för Författarcentrum Syd samt ledde skri-varverkstäder för ABF och andra studieförbund.

Även Bokcafé Morianen i Stockholm hade sina kunskapsaktörer, men dessa hade inte samma tydliga akademiska koppling som sina lundensiska motsvarigheter. Bokcafé Morianen figurerade återkommande i både större och mindre Stockholmstidningar under de fyra år som verksamheten var igång. I bevarade tidningsartiklar framträder särskilt tre personer som språkrör för verksamheten, på ett liknande sätt som Karin Lentz och Gunnar Sandin fungerade för Bokcafét i Lund. Per Amnestål var Morianens verkställande direktör, med ett övergripande ansvar för verksamheten. Amnestål hade akademiska studier i litteraturhistoria och praktisk filosofi i bagaget, men de hade inte lett till någon faktisk examen. I stället hade han börjat arbeta som journalist på *Aftonbladet*, en tjänst som han hade hunnit lämna när arbetet med Morianen satte igång i början av 1970-talet.¹¹⁷ Enligt andra medarbetares samstämmiga uppgifter satte hans ordningssinne och stora engagemang i Morianen en tydlig prägel på bokcaféets inriktning, vad gällde både verksamheten som sådan och de böcker och trycksaker som såldes där.

Penny Fagerberg och Klas-Örjan Spång¹¹⁸ var i olika omgångar ansvariga för programverksamheten som bland annat bestod av studiecirklar, bokbord och andra aktiviteter. Fagerberg tog initiativet till den programkväll om Chile som anordnades tillsammans med Chilekommittén hösten 1973, samt en konstutställning till förmån för publikationen *Barnbok för Vietnam* samma höst. Genom programansvarigas försorg upplät bokcaféet även sina lokaler till Prismas och Författarcentrums presskonferens i samband med utgivandet av en diktbok för vilken Morianen stod som distributör.¹¹⁹ Med psykologi och pedagogik som sina specialområden hade Fagerberg ansvar för den delen av butiksutbudet.¹²⁰ Hon lämnade arbetet med Bokcafé Morianen efter några år och har sedan dess publicerat flera skrifter samt en doktorsavhandling i pedagogik på temat anknytning.¹²¹



● **CAFÉBESÖKARE** på Morianen, tecknade av Berndt Petterson. Flera av Pettersons teckningar har bevarats i Morianens bulletiner, andra finns publicerade i hans konstböcker.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att bokcaféerna fostrade olika slags kunskapsaktörer. I det här avsnittet har ljuset främst riktats mot två typer: *aktivisten* och *översättaren*, ibland representerade av en och samma person. Deras respektive aktörskap tog form i olika faser av den här historien och hade olika förtecken. För några av de personer som var med om att starta bokcaféerna skulle dessa arenor fungera som en av flera spelplatser för en kunskapsspridning och opinionsbildning som var satt i rullning redan tidigare. För andra torde engagemanget i ett bokcafé ha blivit en språngbräda för en framtida (yrkes)verksamhet i det humanistiska kunskapsspridandets tecken. Som översättare, forskare, aktivister och/eller författare representerade de delvis olika tillvägagångssätt men med likartade syften.

Materialitet och estetik

Den anda av "gör det själv" som genomsyrade såväl bokcafémedarbetarnas som den nya vänsterns kunskapssyn tog sig flera rent fysiska uttryck. Värde att dröja sig kvar vid är därför materialiteten – det rent visuella uttrycket liksom kännetecknande teknik- och materialval – hos den kunskapscirku-

lation och -förmedling som bedrevs här. Som Philipp Sarasin poängterat existerar inte kunskap i ett vakuum, utan är avhängig sina format och framställningsmedier, liksom de transportvägar den hittar.¹²² Här har kunskapshistoria tagit djupt intryck av bokhistorisk forskning, där förgrundsgestalter som Roger Chartier sedan länge uppmärksammat hur textens fysiska form påverkar hur läsaren tar till sig de budskap den förmedlar.¹²³

Historikern John McMillian, som undersökt produktionen av undergroundtidskrifter inom den amerikanska nya vänstern på 1960-talet, har slagit fast att rörelsens omfattning, intensitet och räckvidd till stor del möjliggjordes av den revolution inom trycktekniken som inträffade under samma period.¹²⁴ Flera faktorer bidrog till att metoderna för att mångfaldiga och sprida tryckta texter hade blivit fler och mer tillgängliga för en bred allmänhet. Offsettrycket, som sedan 1950-talet blivit den alltmer dominerande trycktekniken, skilde sig från äldre tiders boktryck, bland annat genom att det med sin smalare trycklinje möjliggjorde både snabbare och lättare pressar.¹²⁵ Typraderna av metall ersattes av elektronisk och fotografisk sättning, och därmed förbättrades både effektiviteten och arbetsmiljön för dem som arbetade i sätterierna.¹²⁶

Stencilapparaten är ett annat exempel på en teknik som brukat associeras med 1960- och 1970-talens vänsteraktivism, och även med de verksamheter som startades i dess efterföljd.¹²⁷ ”Stencilapparaten blev ett medel i en politisk kamp”, argumenterade en av författarna till en översikt över alternativa förlag och tidskrifter som publicerades 1979.¹²⁸ Han drog paralleller till tidens fria teatergrupper, progressiva musikgrupper och alternativa skivbolag, som presenterades som samma andas barn. Dessa förhållanden brukar understrykas även av forskare som ägnar sig åt den nya vänsterns kunskapsproduktion.¹²⁹

I svensk förlagshistoria skrivs det tidiga 1970-talet ofta fram som de så kallade stencilförlagens blomstringstid. En åtstramningspolitik som de etablerade förlagen förde i förlagskrisens kölvatten medförde att utgivning- en av svårsålda genrer som lyrik och skönlitteratur skriven av debutanter

● I BOKCAFÉT I LUNDS lagerkatalog annonserade flera av de småförlag vars böcker salufördes i butiken. Här en annons från Bo Cavefors förlag.

minskade drastiskt. 1972 hade utgivningen av lyrik sjunkit från 29 procent till 22 procent av förlagens samlade utgivning av nyskriven svensk litteratur.¹³⁰ Initiativ som det egenpublicerande Författares bokmaskin och små alternativa förlag som Eremit Press, Inferi och Poesiförlaget uppstod som en direkt reaktion på denna utveckling, samtidigt som de representerade en större våg av "gör det själv"-tänkande bland dåtidens unga kulturutövare.

Johan Svedjedal har talat om ett "nytt underjordiskt litterärt system" bestående av förlag och tidskrifter som *Guru Papers*, *Feber* och *Rallarros*, tillsammans med nya försäljningskanaler som bokcaféer och andra från Bokförläggareföreningen fristående återförsäljare. Benämningen stencilförlag ska föra tankarna till 1960-talsvänsterns källarproduktion av flygblad och andra trycksaker. I själva verket framställdes många av deras skrifter från och med mitten av 1970-talet med offsettryck.¹³¹ Samtidigt var det billiga framställningssättet kännetecknande för deras trycksaker, som ofta var satta med maskinskrift och bundna med häftklammer eller tejp.¹³²

I kortfilmen *Med andra ord: En fars om två personers kamp med en stencilapparat* från 1970 visar man upp en något tillskruvad version av hur själva framställningen av stencilerna kunde gå till. De båda demonstranterna Lasse och Berndt får här i uppdrag att trycka upp stencilerna till en gatukonstaktion på temat praktikens betydelse i förhållande till teorin. Med Mao-citatet "Att läsa är att lära, men att tillämpa är också att lära, och därtill det viktigaste sättet att lära" ringande i öronen ska de lära sig att behärska den majestätiska stencilapparaten och producera någorlunda korrekta kopior av en maskinskrift. Det visar sig dock lättare sagt än gjort att få ordning på dessa till "senast på lördag klockan tre", som de lovat gruppens ledare. Lenin blänger besviket på de båda ynglingarna från en affisch på föreningslokalens vägg, medan de tampas med den svårmanövrerade maskinen.¹³³ Filmen skulle kunna vara inspelad i källaren till något av bokcaféerna som behandlas i detta kapitel. I bevarade policydokument från bokcaféerna framhåller man stencilapparaten som en nödvändig resurs, som måste finnas tillgänglig för aktivister i kretsen runt bokcaféet. "Efter hand räknar vi med att kunna bygga upp en pappersverkstad med stencilapparater och en elstencil. Det ska finnas möjlighet att få stencilerna dragna", skrev Morianens aktivister inför verksamhetens öppnande 1973.¹³⁴

Föga förvånande var det låga priset avgörande för dem som valde mer

primitiva produktionsformer, som stencilering. Samtidigt var det ingen ovanlighet att man gjorde en dygd av nödvändigheten och kommunicerade valet av produktionsform som ett politiskt ställningstagande.¹³⁵ Även andra lättillgängliga tekniker kom till heders inom ramen för vänsterrörelsens medieproduktion. Det blev till exempel populärt att använda sig av screentryck för att skapa illustrationer till broschyrer och affischer.¹³⁶ Det är tydligt att de tekniska förutsättningarna ofta påverkade själva estetiken. Litteraturvetaren Karl Heinz Bohrer har uttryckt det som att 1968-revolutionen även revolutionerade böckernas utseende.¹³⁷ Exempelvis lät man sig inspireras av affischkonst från ryska revolutionen och samtida underground-serier.¹³⁸ Denna estetik var framträdande i trycksaker från bokcaféerna, liksom i både det redaktionella materialet och de annonser som förekom.

Många av 1970-talets vänstergrupper, tidskrifter och småförlag annonserade i Bokcafé i Lunds trycksaker. Därmed fungerade deras annonssidor som ett slags illustrativa tankekartor över spänningarna som rådde inom den svenska vänstern under denna period. *Månadsbulletinen* bestod till stor del av reklamannonser, men dessa skilde sig till både utseende och innehåll från dem som publicerades i de traditionella medierna. En typisk annonsida kunde göra reklam för Partisanförlagets senaste utgivning av Trotskij och Lenin med en estetik som var mättad av marxistiska symboler, som den femuddiga stjärnan eller hammaren och skäran. Handskrivna säljtexter samsades med collage där foton eller andra tryckta bilder hade sammanfogats på nya sätt. På samma sätt illustrerades artiklar och recensioner med teckningar som tydligt inspirerats av förebilder som *Los Angeles Free Press*, *The East Village Other* och *Seed*, undergroundtidningar från 1960-talets USA, vilka fungerat som den nyvaknade studentrörelsens budbärare.¹³⁹ Avsikten tycks ha varit att utmana, kanske till och med provocera läsaren. I en annonstext för tidningen *Mullvaden – organ för Revolutionära marxisters förbund, RMF*, kan man till exempel läsa följande utrop:

Dagens Nyheter och Aftonbladet ljuger varje dag. Ny dag och Proletären några gånger i veckan.

I Mullvaden talar vi om sanningen en gång i månaden!¹⁴⁰

Sådana annonser framställde den politiska, estetiska och kulturella kontext som bokcaféerörelsen kan ses som ett uttryck för.



● **SKIVFÖRSÄLJNING** på Morianen, förevigad av illustratören Berndt Petterson 1975.

Morianen hade sin egen illustratör i grafikern och konstnären Berndt Petterson, som tillbringade många och långa timmar i lokalerna med att teckna av både personalen och de andra fikagästerna. Flera av teckningarna har bevarats i Morianens tryckta bulletiner och nyhetsbrev, andra har samlats i några av Pettersons publicerade konstböcker.¹⁴¹

I Stockholm huserade även formgivaren Leif Thollander, vars estetiska påverkan på bokcaféernas grafiska material såväl som på den svenska vänsterrörelsen som helhet är uppenbar. Thollander var en av de personer som närvarade vid mötet som blev startskottet för Bokcafé Morianen i juni 1971. Han var utbildad vid Kunstgewerbeschule i Basel på 1950-talet och hade en stram typografisk stil som var inspirerad av klassisk schweizisk tradition. Thollanders estetiska uttryck satte en tydlig prägel på den svenska 1960-talsvänsterns grafiska profil genom hans många arbeten för olika tidskrifter, bokförlag och vänsterorganisationer. Han gjorde Vietnamrörelsens märke, logotypen till *Clarté* 1967 och omslaget till Karl Marx



● BOKCAFÉ MORIANENS logotyp, formgiven av Leif Thollander.

Kapitalet, utgiven av Bo Cavefors förlag 1969. Thollander hade sedan 1967 varit anlitad som formgivare till tidskriften *Zenit*, i vars redaktion han ingick. Det var han som stod bakom Bokcafét i Lunds och Bokcafé Morianens respektive logotyper, liksom deras symbol i form av en så kallad bokbärare.¹⁴² Hans arbeten tillförde ett element av sparsmakad tydlighet och starka typografiska inslag till den vildvuxet anarkistiska estetik som annars brukar tillskrivas 1960- och 1970-talsvänstern.¹⁴³

Ideal möter praktik

Bokcaféerna i Lund och Stockholm hade en liknande organisationsstruktur. De var båda organiserade som aktiebolag där människor som sympatiserade med verksamhetens grundvärderingar kunde köpa andelar. Dessa "garanterat utdelningsfria" aktier gav rösträtt vid den årliga bolagsstämman.¹⁴⁴ Gunnar Olofsson beskriver i en tillbakablickande essä hur hälften av startkapitalet till Aktiebolaget Lunds Bok och Tidskrifts AB tecknades hemma vid köksbordet hos en av tidskriften *Zenits* redaktionsmedlemmar.

De närvarande bidrog efter bästa förmåga och den andra hälften tecknades av tidskriften *Clarté*. Tillsammans fick man ihop 30 000 kronor att investera i böcker, lokallhyror och inventarier.¹⁴⁵ Aktiekapitalet för Morianen var 70 000 kronor och aktieägarna mellan 550 och 600 personer, enligt vad bokcaféets ekonomiansvariga uppgav i en intervju 1977.¹⁴⁶

Bokcaféet i Lund hade en kärntrupp av avlönade fastanställda men förlitade sig även på ideellt volontärarbete. På Morianen utgick man från principen att allt arbete skulle vara avlönat, även om lönen var låg.¹⁴⁷ Arbetet var uppdelat på ett antal deltidar som tillsammans uppgick till motsvarande sju heltidstjänster. Morianen hade enligt bevarade mötesprotokoll en ekonomiansvarig, en bokhandelsansvarig samt personer som skötte tidskrifts- och aktivitetsutbudet.¹⁴⁸ Utåt kommunicerades dock gärna att man delade lika på arbetsuppgifterna, liksom man på andra sätt betonade sin strävan efter en platt organisationsstruktur. I ett reportage som gjordes i *Dagens Nyheter*s helgbilaga *På Stan* 1977 beskrevs hur bokhandelns urval gjordes kollektivt, inte av en enskild person:

Det är bokmötet varje tisdag som är den egentlige bokhandlaren. Där går man igenom kataloger och tar upp inköp, böcker som testats, skyltning etc. Ett stencilerat veckoblad är kontaktkanal för personalen och når också ut till styrelseledamöter och aktieägare.¹⁴⁹

Ett liknande upplägg fanns på Bokcaféet i Lund, även om arkivmaterial visar att ideal och praktik inte alltid var med varandra överensstämmande. Den direktdemokratiska anda som förespråkades av personalen tycks med tiden ha gett upphov till en viss besvikelse hos samma personer, då man upplevde att viljan att inkludera utomstående i olika beslutsprocesser inte väckte tillbörligt engagemang:

Den låga aktiviteten hos sympatisörerna till Bokcaféet är inte bara ett latent problem utan också ett akut, bl.a. innebär det svårigheter att få "kassafolk" och "frivilliga" till kontorsarbete, dåligt med tips på böcker vi bör ha i sortimentet, dåligt med synpunkter på verksamheten, att vi anställda blir isolerade från den rörelse vi borde vara en del av...¹⁵⁰

Det fanns en vilja att utgöra en del av den större vänsterrörelsen, samt en strävan mot ett slags praktisk solidaritet som var tydligt märkbar i både

interna och utåtriktade dokument. Behovet av ett ökat samarbete mellan Bokcafét i Lund och Bokcafé Morianen påpekades från båda hållen och förverkligades på en del punkter.¹⁵¹ I *Bokcafés Månadsbulletin* publicerades upprop där man sökte samla in pengar till förmån för andra bokcaféer när dessa hamnade i ekonomiskt trångmål. Liknande initiativ togs även för andra slags kulturella verksamheter som man sympatiserade med, exempelvis det ambulande Tältprojektet.¹⁵²

Ett annat exempel på samma förhållningssätt är Bokbäraren, den alternativa bokdistributionscentral som personer bakom Bokcafét i Lund startade år 1976. Det var ett initiativ som grundades i ett starkt missnöje med jätteföretaget Seelig & Co:s monopolsituation, vilken man uppfattade som "ett hot mot tryckfriheten". Seeligs distributionsnät omfattades inte av alla bokhandlare (exempelvis stod många vänsterbokhandlare utanför) vilket gjorde det svårt för förlag att sälja sina böcker där. Bokbäraren skulle enligt initiativtagarna vara en hjälp för framför allt sådana förlag, så att de skulle slippa sköta den olönsamma distributionen själva. Bokbärarens distributionsnät kom snabbt att omfatta 500 bokhandlare i hela Norden, inklusive så gott som alla vänsterbokhandlare. Projektet var, skrev Joachim Retzlaff i *Månadsbulletinen*, "speciellt angeläget [...] för vänstern, vars förlag och bokhandlare redan idag är hårt drabbade, och som i rådande konjunktur i klasskampen måste utvidga sitt arbete".¹⁵³ Dock kan det understrykas att något mer organiserat samarbete mellan vänsterbokhandlare, bokcaféer och vänsterinriktade förlag, i stil med västtyska VLB eller dess danska motsvarighet, inte existerade i Sverige.¹⁵⁴ Bokcafét i Lunds postorderverksamhet och fylliga bokkataloger förefaller ha varit den mest sammanhållande faktorn i ett överlag löst förbundet nätverk av aktörer.

Nya tider, nya förutsättningar

Bokcafét i Lund uppfattades under 1970-talet som en självklar institution i "det röda Lund".¹⁵⁵ Verksamheten var välkänd och omfattande, bland annat med sin postorderservice som sträckte sig över hela Norden. I och med sitt sortiment och den mötesplats som lokalerna utgjorde, tillsammans med medieproduktionen och de politiska kampanjerna som ingick i verksamheten, hade Bokcafét en avgörande betydelse för såväl 1970-talets

vänsterrörelse som för synen på bokhandelns sociala funktion, inte minst på ett lokalt plan.¹⁵⁶

Morianen skilde sig på en del punkter från sin sydsvenska föregångare. Det stockholmska bokcaféet hade inte samma självklara grund i en akademisk miljö och stod inte heller bakom en egen kunskapsproduktion av böcker och andra trycksaker. Delvis berodde det förstås på platsen – att det låg mitt i huvudstadens centrum och inte i en utpräglad universitetsstad som Lund. Att personerna som drev verksamheten inte hade en lika tydlig akademisk bakgrund bör även ha spelat in. Man skulle med fog kunna påstå att det stockholmska bokcaféet, än mer än det lundensiska, representerade en ny vänstergeneration med delvis andra och mindre teoretiskt inriktade ideal.¹⁵⁷

Det här kapitlet har handlat om 1970-talet, plus/minus några år i skiftet med de intilliggande decennierna. Det var en brytningstid, inte bara i politisk och kulturell mening utan även i vetenskapssamhället. Gamla sanningar och inarbetade traditioner omvärderades i ljuset av nyupptäckta, gärna marxistiskt färgade samhällsteorier. Detta gällde inte minst den humanvetenskapliga ämnessfären, samhällsvetenskaper som sociologi och statskunskap, men även klassiska humanioraämnen som filosofi, litteratur och språkvetenskap liksom i allra högsta grad historieämnet.¹⁵⁸ Detta förhållande hade dock ingen självklar koppling till debatten om humanioras eventuella kris, som fördes på tidningarnas kultursidor i slutet av decenniet. Forskningsantologin *Humaniora på undantag?*, redigerad av Tomas Forser och utgiven i Norstedts PAN-serie 1978, var en reaktion på en forskningsrapport som gjort gällande att humanistisk forskning hade lägre status i Sverige än i grannländerna.¹⁵⁹ Skribenterna använde sig av traditionellt samhällsvetenskapliga perspektiv i sina debattinlägg, vilket indikerar att deras kritik inte handlade om själva kunskapsinnehållet i sig.¹⁶⁰ Det var inte de klassiska humanioraämnenas egenart som ansågs hotad, utan de humanistiska fakulteternas ekonomiska situation.

Att intresset för historiska, litteraturvetenskapliga och filosofiska frågor fortfarande hade ett stort allmänintresse och synliggjordes i offentligheten vid denna tid, har belysts i bokens tidigare kapitel. Samtidigt visar såväl annan forskning som detta kapitels empiri att humaniora var ett kunskapsområde i förvandling under den aktuella perioden. Humanioras

närmande till samhällsvetenskaperna var ett faktum, och i denna utveckling spelade bokcaféernas verksamhet och deras kunskapsaktörer en påtaglig roll inom den nya vänsterns deloffentlighet.

Flera personer i kretsen runt Bokcafét i Lund har i efterhand påpekat att verksamhetens storhetstid inföll under första hälften av 1970-talet. Enligt dessa vittnesmål genomgick vänsterrörelsen i stort en utveckling under decenniet, och blev alltmer inriktad på direkt handling i stället för kunskapsinhämtning och -utbyte.¹⁶¹ En annan faktor som bör ha spelat in var att den etablerade bokmarknadens aktörer sedan länge insett den kommersiella kraften i texter med olika slags vänsterinnehåll. De traditionella bokhandlare som i slutet av 1960-talet ska ha varit ovilliga att köpa in marxistiska nyckeltexter och skrifter med vänsterinriktning gjorde under 1970-talet helt om, vilket minskade bokcaféernas försäljning.¹⁶² Den allmänna attitydförändringen gentemot vänsterpolitiska texter som bokcaféets verksamhet i sig hade bidragit till, blev med detta synsätt en av orsakerna till dess undergång. Därtill kom den så kallade förlagskrisen i mitten av 1970-talet och följderna som den fick i form av exempelvis kraftigt höjda bokpriser.

Båda bokcaféerna kämpade i ständig ekonomisk motvind. Fram emot slutet av decenniet blev svårigheterna allt större, vilket inte minst blev tydligt för *Månadsbulletinens* läsare som påmindes därom i flertalet annonser och redaktionstexter.¹⁶³ Ett konkret skäl till detta, förutom de som angivits ovan, var att båda bokcaféerna drabbades av stora hyreshöjningar.

I Morianens fall var detta väntat, eftersom verksamheten möjliggjorts av ett billigt rivningskontrakt som var planerat att löpa ut 1977. Personer inom bokcaféets styrelse och personalgrupp arbetade hårt för att få tillstånd en flytt till annan likvärdig lokal i centrala Stockholm. Trots att frågan uppmärksammades i flera större dagstidningar och av lokala politiker lyckades man dock inte få tag på någon lokal som uppfyllde de ställda kraven. Bokcafé Morianen tvingades därmed att lägga ned 1977.¹⁶⁴

För Bokcafét i Lund var tillvaron mer stabil även om man även här fick allt svårare att driva verksamheten framåt slutet av decenniet.¹⁶⁵ Det blev alltmer uppenbart, även för de allra mest engagerade medarbetarna, att nya tider var i antågande. Förordet till *Bokcafés bok om böcker*, författat av redaktör Pau Puig i Scotoni, talade sitt tydliga språk:

Vintern 1980/81: ett kärvt kulturklimat, där antihumanism, gammal och ny konservatism, intellektuell lättja och ligkiltighet firar triumfer. Förlagskris, bokhandelskris, nedskärningar av kulturanslag och nedbantningar av universitet och högskola i förestående. I detta bistra klimat fattade Bokcaféet det angelägna beslutet att påbörja ett nytt omfattande katalogprojekt, ett djärvt eller, som de eviga pessimisterna tyckte, dumdristigt beslut.¹⁶⁶

Bokcaféets bok om böcker som gavs ut 1981 kan i själva verket betraktas som en sista kraftansträngning av kretsen runt Bokcaféet i Lund. När boken gavs ut hade själva bokhandeln och caféverksamheten redan avvecklats.

Bokcaféer som humanistiska kunskapsarenor

Bokcaféerna kan ses som kunskapsarenor där en teoretisk akademisk kunskap mötte en förkroppsligad aktivistisk kunskap, inspirerad av den nya vänsterns världsbild såsom den vuxit fram sedan mitten av 1960-talet genom texter och praktik. Utsagor som att bokcaféerna ville sprida kunskap om "kapitalismens kris och arbetarklassens situation idag" eller att man saluförde "progressiv litteratur" kan tolkas som att man företrädde en kunskapssyn som på ett eller annat sätt skulle förmedla en marxistisk eller åtminstone vänsterinriktad världsbild. På Bokcaféet i Lund och Bokcafé Morianen togs denna världsbild för given och ansågs varken behöva försvar eller förklaringar. Kampen om det marxistiska tankegodsets status som ett slags kunskap ansågs i dessa texter redan ha vunnits. Nu återstod att den skulle implementeras och etableras i offentligheten.

Bokcaféerna blev därmed en fysisk manifestation av en kunskapssyn som alltmer hade vunnit insteg i den miljö som här benämnts som den nya vänsterns deloffentlighet. Det handlade om en större infrastruktur av olika slags verksamheter, däribland tidskrifter, bokförlag och ett flertal organisationer. När bokcaféerna startade i början av 1970-talet fick de tillgång till nya mötesplatser, eller sambandscentraler, där de kunde bedriva aktiviteter och sprida kunskap och information. Inom denna deloffentlighet betonades det gemensamma inom vänsterrörelsen i stort. Eventuella motsättningar mellan olika delar av den polyfona rörelsen överbyggades genom att ge plats åt så många röster som möjligt.



● "VI FÅR IN nästan* varenda bok. Ofta till nästkommande dag." Bokhandeln Rote Straße grundades i västtyska Göttingen 1972.

Inte heller de svenska bokcaféerna var några passiva förmedlare av andras tankegoods, utan formulerade sina egna grundprinciper och avsiktsförklaringar. Bokcafét i Lund stod dessutom bakom en egen omfattande trycksaksproduktion. I dessa tryckta texter, och i det som finns bevarat av diskussioner rörande bokinköp och teoretisk inriktning, hade humaniora en självklar och framskjuten plats. Inte minst historieämnet och filosofin fungerade som klangbotten till texter och aktiviteter med ett mer samtida eller samhällsinriktat fokus. Att samhällsvetenskapliga teorier, marxistiska inte minst, fick en ökad betydelse som tolkningsram inom humaniora, är välkänt.¹⁷¹ Gemensamt för denna nyorientering var även viljan att knyta vetenskapen närmare det övriga samhället och att förstå den utifrån dess sociala förutsättningar.¹⁷² Denna rörelse märktes tydligt i bokcaféernas textproduktion, liksom i deras utåtriktade verksamhet. Här kan dock

anmärkas att syftet för dem inte var att undergräva humaniora, utan snarare att förnya och utveckla dess kunskapsinnehåll.

Bokcaféernas kunskapsaktörer, vare sig de var lagda åt det teoretiska eller det aktivistiska hållet, bidrog till att föra samman humaniora och samhällsvetenskap, varför begreppet *humanvetenskaper* blir särskilt relevant i sammanhanget. Här kan det vara på sin plats att återigen dra en parallell till tyska Merve Verlag och förgrundsfiguren Peter Gente, som i sin utgivning förenade filosofi, estetik, konstteori, konsthistoria och politik på ett sätt som skulle bli stilbildande inom det akademiska samtalet under de kommande decennierna. Liksom i fallet Merve gav bokcaféerna utrymme för en framväxande, ny syn på begreppet ”teori”. Där visade sig humanistiskt tankegods ha en given plats, om än delvis i nya former.¹⁷³

Med denna studie av den humanistiska kunskapens förutsättningar inom två socialistiska bokcaféers kunskaps-cirkulation och -förmedling, avslutas vår undersökning av humanioras plats i offentlighet och deloffentligheter under 1960- och 1970-talen. Här i slutet av kapitlet har ett nytt decennium nyss tagit sin början, och med detta en ny tid där delvis andra värderingar kommer att råda. I slutdiskussionen som följer framträder vilka som var de sammanhållande faktorerna på dessa arenor och vad som skilde dem åt.

